

VÁLASZÚTON: KONSZOLIDÁLT VAGY SZÍNLELT DEMOKRÁCIA?*

Ilonszki Gabriella

(politológus, a BCE Politikatudományi Intézetének docense)

Lengyel György

(szociológus, egyetemi tanár a BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézetében)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az írás az utóbbi néhány év magyarországi válságjelenségeinek magyarázatát keresi. Elméletileg egyrészt a demokratikus elitizmus fogalmi rendszere alkalmazhatóságának kérdőjeleit fogalmazza meg, másrészt a szimulált demokrácia fogalmának megalkotására tesz kísérletet. A színlelt demokrácia feltételei között a társadalom jelentős csoportjai és az elit csak imitálják a szabályok elfogadását, ami kiegészül a demokratikus játékszabályokat illető elitkonszenzus hiányával, valamint a politikai vezetőréteg és a társadalom kapcsolatában a szimbolikus képviselő dominanciájával – a tartalmi képviselő és a felelősség helyett.

A populista tendenciák bátorítása, a transzformatív elemek túlsúlya, a politika perszonalizációja, a hétköznapi élet és a szakmai kérdések átpolitizálása, az ellenfelek legitimációjának megkérdőjelezése, eltérő irányú üzenetek küldése a köz és az elit számára, a közpénzek nem transzparens felhasználása, a széles körben elterjedt adóelkerülés és normaszegés, valamint az ígéretes fatális lehet a demokratikus stabilitás és a politikai rendszer működése szempontjából.

Kulcsszavak ■ demokratikus elitizmus ■ normaszegés ■ transzformációs és tranzakciós elitek ■ egységes elit ■ populizmus

Megostromolt tv-székház; populista indulatok és gyűlöletbeszéd az utcákon; az elit egymást hazugnak, hazaárulónak, „cukrosbácsi”-nak nevező, s így egymással szóba nem álló, rövid távú választási célok érdekében egymást túllícitáló tagjai – ezek az utóbbi évek fejleményei Magyarországon. Abban az országban melynek politikusai és zsrnalisztái szívesen hangoztatták, hogy ez az ország a rendszerváltás „éllovasa”, a „demokrácia legjobb tanulója”, a kül-

* Tanulmányunk módosított változata egy 2007. júniusi jéni konferencián elhangzott előadásnak, amely a John Higley és Heinrich Best által szerkesztett *Democratic Elitism* című kötetben jelenik meg. A korábbi változatokhoz fűzött kritikai megjegyzésekért köszönettel tartozunk a kötet szerkesztőinek, valamint Körösi Andrásnak, Orthmayr Imrének, Jan Pakulskinak, Szabó Károlynak és Szántó Zoltánnak. Az esetleges tévedésekért a szerzők felelősek.

földi beruházásokat leginkább vonzó hely, amelyre büszkén gondolhattak azok is, akik a rendszerváltás előnyeit amúgy nemigen érezték. Most nem csupán az „éllovas”, a „jó tanuló” mítosza látszik füstbe menni – ezekért önmagukban nem lenne érdemes annyira bánkódnunk, hiszen jórészt az ideológiai kelléktárba tartozó, vagy a politikai komparatisztika által kreált artefaktumok, amelyeknek csak másodlagos hatásuk lehet a tényleges folyamatokra. Úgy véljük azonban, hogy a válság *a demokratikus intézmények működési mechanizmusának és az elitek magatartásmódjának zavarát* hozta felszínre. Két olyan egymással összefüggő problémát, amelyek komoly aggodalomra adnak okot, mert beárnyékolhatják a jövőt.

A jelenségek okai bizonyára részben a transzformációs válságban és az államszocializmus magyar örökségében keresendők, ám úgy hisszük, talán lehet szélesebb tanulsága is, ha az elitelmélet fogalmi apparátusát a magyar válság történelmi villanófényénél alkalmazzuk és vesszük szemügyre. Nem a strukturális komponensekre, az elit szerkezetére, hanem a magatartásmintákra és a működési mechanizmusokra tesszük a hangsúlyt.

A politikatudomány kimerítően foglalkozott a demokratikus konszolidáció feltételeivel. Linz és Stepan (1996:6) szerint a konszolidált demokrácia feltételezi, hogy az elitek egyetértenek a demokratikus intézmények kizárólagosságának feltételében. Mások az elit nyitottsága mellett az elit integritásában látják a konszolidált demokratikus politikai intézmények működőképességének feltételeit (Welzel, 2002, Inglehart–Welzel, 2005).

A demokratikus elitizmus schumpeteri örökségének kulcskérdése az, hogy a politikai demokráciában az eliteknek versengeniük kell azért, hogy a választók támogatását elnyerjék. Ez egyfajta kontrollt biztosít a választók számára, elvileg elszámoltathatóvá és felelősségtudatosná teszi az elitet, vagyis garantálja a demokráciát akkor is, ha az állampolgárok nem közvetlenül vesznek részt a döntésekben. Ebben a tekintetben érdemes szemügyre vennünk, hogy milyen módon és milyen hatékonysággal érvényesül az elszámoltathatóság, a választói kontroll a médiahatások közepette, s miként működik az elitek felelősségérzete a választásokat követően. Felidézendő továbbá, hogy milyen a viszony az elit elektált és szelektált tagjai között, s ez miként befolyásolja az elszámoltathatóságot és a felelősséget.

Leopold Lajos, a huszadik század elején kialakuló magyar kapitalizmussal szemben – amelyben túlzott volt az állami megrendelésektől való függés és a centralizáció – úgy érvelt, hogy az inkább a színlelt kapitalizmus terminusával jellemezhető (Leopold 1988). Az ő kritikájával analóg módon azt a kérdést fogalmazzuk meg, hogy mennyire tekinthető a mai magyar politikai berendezkedés *színlelt demokráciának*. Amennyiben a demokratikus intézmények feltételei közt az elit és a társadalom jelentős csoportjai nem tanúsítanak normakövető magatartást, annyiban e jelenség megragadására alkalmasnak látszik a színlelt demokrácia fogalma, s ez kiegészítheti a komparatív politikai elemzésben használatos demokráciatipológiát (Carothers, 2002).

Nem pusztán a „jelzős demokráciák” számát kívánjuk növelni ezzel a fogalommal. Úgy érvelünk, hogy az elit és a társadalom viselkedésmintáinak sajátossága, ezen belül is különösen a normaszegés indokolja a kategória bevezetését. A színlelt demokrácia feltételei közt az elit és a társadalom jelentős csoportjai csak imitálják a szabályok elfogadását. A normaszegő magatartás rövid távon nem szükségképpen rombolja le a demokratikus intézményeket, az intézmények nem válnak pusztá díszletekké, homlokzatokká, s a szabadságjogok fennmaradnak. Azonban az elit és jelentős társadalmi csoportok normaszegő magatartásmintái inefektívvé teszik ezeknek az intézményeknek a működését. A színlelt demokrácia is demokrácia tehát, de minőségét tekintve jelentősen elmarad a konszolidált demokráciától, miközben a pártok közti versengésen alapuló demokratikus elitizmus intézménye nincs veszélyben, annak minősége s a hétköznapi emberek biztonságérzete komoly veszélyben van.

Mindezekhez hozzátehetjük az új elitelmélet megállapításait, amelyek szerint a demokratikus játékszabályokat illető elitkonszenzus hiánya fatális lehet a demokratikus stabilitás szempontjából (Higley–Pakulski, 2002; Higley–Burton, 2006). Ha jelentős elitcsoportok kételkedni kezdenek abban, hogy más csoportok is elfogadják a demokratikus feltételek közös tételét, ha gyanakodni kezdenek, hogy a többiek szűk pártérdekeket követve átléphetik a demokratikus játékszabályokat, úgy nem beszélhetünk konszolidált demokráciáról. Az elitcsoportok, amelyek korábban egyetérteni látszottak a feltételekben, illúziót veszítve érzékelhetik, hogy kölcsönösen populista gesztusoknak esnek áldozatul. A demokratikus elitizmus által tételezett kompetíció elveszíti önkorlátozó jellegét, és zérus összegű játszává válik. Úgy tűnik, ilyesmi történt nálunk is az elmúlt években. Az alábbiakban áttekintjük e fejlemények számunkra fontosnak tűnő vonásait, s megkíséreljük értelmezni őket.

A VÁLSÁG KONTEXTUSA ÉS INTÉZMÉNYI FORRÁSAI

A válságjelenségek egy része, legalábbis ami a politikai turbulenciát, az utcai politizálást, egyes szélsőséges csoportok, mozgalmak megszerveződését és a politikai vezetőréteg nem titkolt populizmusát jelenti, térségünk más országaiban is tapasztalható. Gondoljunk a Cseh Köztársaságban 2008 elején megalakult Cseh Nemzeti Gárdára, vagy szintén a Cseh Köztársaságban a szélsőséges jobboldali Nemzeti Pártra, vagy arra, ahogy a cseh államfő rendre EU-ellenes kirohanásokkal igyekszik megnyerni az utca emberét. Ezekre a „közös vonásokra” is találhatunk magyarázatot. Egyesek szerint késleltetett válságjelenségekről van szó: az Európai Unióhoz való csatlakozást várva olyan jelenségeket, konfliktusokat söpörtek a szőnyeg alá, amelyek aztán a csatlakozás után akadálytalanul törhettek felszínre – például az etnikai konfliktusok, lett légyen az a térségben szinte mindenhol felbukkanó romaellenesség, vagy például a Szlo-

vákiában kormányzó erővé vált etnikai populizmus. Más megközelítések szerint a konszolidáció túl gyorsan zajlott, a demokratikus stabilizáció helyett csupán az intézményi keretek kiépítése és befagyasztása történt meg, ami megakadályozta a demokratikus játékszabályok kialakítását és elsajátítását. A magyarországi esetben kétségtelenül mindkét magyarozatnak van létjogosultsága. Ezen kívül – de ezektől elválaszthatatlanul – esetünkben hozzá kell tenni azonban a demokratikus elitizmus kritikáját, és általában az elitek szerepét a válságjelenségek kialakulásában.

A magyarországi rendszerváltás jellegzetessége a tárgyalásos átmenet, amely ugyan nem volt kivételes vagy egyedülálló, mégis jó néhány dologban eltért a gyakran hivatkozott lengyel esettől: az előzmények időben elnyújtottabb volta és a folyamat nyilvánossága Lengyelországban már önmagában fontos különbségeket jelez. Nálunk időben összecsiszított a tárgyalás az első demokratikus választással, és nem került sor olyan alkotmányos korrekcióra, mint a lengyel esetben. A „biztosítékokat” a felek közti alkuban a máig őrzött intézményi megállapodások alkották: elsősorban a kétharmados törvények és a miniszterelnököt (és kormányát is) bebiztosító konstruktív bizalmatlansági indítvány. Ezek az intézmények úgy adtak biztonságot az egyes szereplők félt túlhatalma ellen, hogy garantáltak valamit (kisebbségi jogot a kétharmados, fontos törvényeknél és kormányzati stabilitást a konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal és a miniszterelnök kiemelt szerepkörével), úgy, hogy megkímélték a szereplőket a rendszeres politikai egyeztetés kényszerétől. Ennek a konstrukciónak a kritikáját elsősorban a hatékonyság aspektusából már megadta a politikatudomány (Körösényi, 2006). A mi gondolatmenetünkben ezt a kritikai szempontot egy másikkal is lehet bővíteni: az átmenet sikerének rövid ideig tartó eufóriája után (ha egyáltalán volt ilyen) vissza lehetett húzódní azokba a politikai szekértáborokba, amelyek burkoltan jelen voltak a rendszerváltás folyamatában is, mert a) nem volt politikai alkukényszer és b) nem volt egyértelmű politikai felelősség sem. Ennek a szerkezetnek a kormányzati kockázatot tapasztaljuk az utóbbi két évben.

A kapitalizmus logikája elvileg a demokratikus és a nem demokratikus politikai berendezkedéssel is összefér (Kornai, 2007), és mivel a gazdasági átalakulás iránya a reformok során kikristályosodott, a kerekasztal elitjei elsősorban azokra a politikai intézményekre és szabadságjogokra koncentráltak, amelyek az államszocializmus idején hiányoztak. Vagyis a tárgyalásos átmenet szereplőinek fő célja a politikai stabilitás és a biztonság volt. A tárgyalásos átmenet jelenségét elemezve a demokratikus elitizmus elméletének (Higley–Burton, 2006) megfelelően a magyar átmenet megkapta az elitmegállapodásra vonatkozó forgatókönyvi minősítést, és bekerült azon országok sorába, ahol eszerint az elitek konszenzusa alapján döntöttek a kialakuló rendszer intézményeiről és értékeiről (Higley–Lengyel, 2000).

Elsősorban az utóbbi évtized fejleményeinek tükrében fogalmazódik meg

a kérdés, hogy valóban jogos-e egy átfogó elitkonszenzusról és elitmegállapodásról beszélni, vagy inkább időleges kompromisszum született 1989-90-ben, amely a körülmények változásával erodálódott? A szereplők mintha elfeledték volna a saját maguk által felállított értékeket és szabályokat. Igaz, a szereplők egy része megváltozott, a rendszerváltó pártok egy része eltűnt vagy eljelentéktelenedett, hasonlóan a vezetőikhez. Az „általános” kérdéseken túlmutató új feladatok már pártterdek alapján fogalmazódtak meg és találtak orvoslást. A vélt vagy valós sérelmek, a politikai bizalomhiány, a már előbb említett párbeszédkényszer-hiány és túlzott magabiztosság körülményei között egyre konfrontatívabb politizálási stílus alakult ki, ami aztán önmagát gerjesztő módon tovább akadályozta a korrekt politikai együttműködést (Ilonszki, 2003). A kialakuló két domináns oldal úgy érezte – az előbbi politikai logika alapján talán joggal, de mindenképpen felelőtlenül –, hogy ebben a helyzetben a populista jelszavak, módszerek, kampányok stb. segíthetnek. A még mindig erőtlen és kifáradt társadalmat mozdították meg, amely éppen e tulajdonságai folytán nem tud védekezni, és egyes csoportjaiban a szélsőségek felé is hajlik. Ennek következményeit a legújabb elemzések mutatják: a politikai vezetőréteg és a társadalom kapcsolatában a szimbolikus képviselő mechanizmusai diadalmaskodnak a tartalmi képviselő és a felelősség felett (Karácsony, 2006/a)¹. Vagyis ezzel megkérdőjeleződik, hogy a schumpeteri demokráciaértelmezés lényeges elemei érvényesülnek-e.

A szélsőséges populisták kihasználják a politikai elitfrakciók hallgatását, az állam védtelennek tűnik a kisebbségeket érintő szóbeli vagy konkrét támadások ellen, de – mondhatjuk – a többség nyugalma érintő támadások ellen is, amikor nemzeti ünnepeken a nagyváros kiürül, mert polgárai nem akarják kockáztatni testük vagy lelkük épségét. A parlamenti és az utcai politizálás konfliktusa szinte mindenhol megfigyelhető (von Ahm, 2007), de a demokratikus elitizmus érvényesülése és a demokratikus konszolidáció érvényessége szempontjából az a fő kérdés, hogy ez valóban konfliktus-e, vagy a populista jelszavakat és eszközöket az elitek fegyverül használják saját konfliktusaikban, amelyeket nem tudnak vagy nem akarnak a politikai demokrácia játékszabályai szerint játszani, ezzel fedik el saját problémáikat.

E folyamat háttérében gyakran felfedezhetjük az intézményi magyarázatokat. Bár a tárgyalásos átmenet lényege és hívószava a konszenzuális demokrácia intézményi megalapozása volt, a többségi politikai rendszer felé való elmozdulás hamarosan megtörtént. Ez ugyan nem példa nélküli: ez zajlott le a dél-európai új demokráciákban, Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban is (Bruneau et al., 2001), jelezve, hogy az eliten belüli megosztottságok és a társadalmi tagoltság hosszú távon is érvényesítik politikai hatásu-

¹ A hivatkozott íráson kívül ebbe az irányba mutat és ezt a jelenséget hangsúlyozza szinte a kötet egésze: Karácsony (2006/b)

kat. A nevezett országokban azonban a többségi vonásokat kiegyenlítették egyéb jellegzetességek (lett legyen az állami decentralizáció vagy erősebb civil társadalom), amelyek a politikai demokrácia védelmét biztosítani képesek. Ezen kívül a magyarországi esetben a demokratizálási folyamat nem csak a politikai erőforrások, hanem a gazdasági erőforrások újraosztásával is együtt járt, vagyis az eliten belüli többségi (centralizációs és kizárolagosságra való) törekvések összekapcsolódtak a gazdasági befolyás megszerzésével is – akár úgy, hogy a politikai elit ennek részese, akár úgy, hogy kiszolgálója lett.

A többségi vonások térnyerését jelzi a pártrendszer változása és a pártok szervezeti arculata. A többpártrendszer átalakult „két és fél” pártrendszerre, például az effektív pártszám a 90-es évek eleje-közepe óta a 6,7-ről 2006-ban 2,7-re csökkent. A térség országaihoz képest nagyon gyorsan zajlott a pártok és a pártrendszer befagyása. 2006-ban a két nagy párt a szavazatok kb. 85%-át kapta, ami körülbelül megfelel annak az aránynak, amit a többségi „min-taország”, Nagy-Britannia a „többségiség” csúcspontján produkált. A gyors intézményesülés kevés teret hagyott a konkrét programok kifermálására. Ráadásul a pártok közötti egyenlőtlenségek torzították az elit belső kapcsolatrendszerét. A szocialista utódpárt szervezettebb, pénzügyeiben stabilabb volt, rendelkezett tömegbázissal, politikai szakértelemmel és jól olajozott elitháló-zattal. Ezt a szervezeti előnyt csak évtizedes késéssel tudta – megközelítőleg – behozni a nagy konzervatív párt (Enyedy–Linek, 2008). Ehhez viszont nagyfokú centralizációra volt szükség, beleértve a vezető kiemelt szerepét is. Szimbolikus üzenetek mentén folytatott, konfrontatív és perszonalifikált pártverseny alakult ki a közpolitikai javaslatok és a számonkérést és felelősséget vállaló pártpolitikai világ helyett.

A 90-es évek végére a politikai elit beleesett a leegyszerűsített populista jelszavak csapdájába, amibe belefért az egymás elleni kölcsönös vádaskodás. A szerkezetükben, vagy a politikailag kiegyensúlyozatlan koalíciós kormányokban tovább erősítették a centralizációs törekvéseket. Bár a kiindulópontok különbözőek voltak, az eredmény mégis hasonló: 1994-ben a szocialisták politikai okokból léptek koalícióra a szabaddemokratákkal, és mint ahogy azt a politikatudományból tudjuk (Döring, 2006), és meg is tapasztalhattuk: a fő- lős többségű kétpárti koalíciók gyakran úgy viselkednek, mint az egypárti kormányok, vagyis centralizálnak és egy irányt visznek. Az 1998-as, Fidesz vezette koalícióban pedig a koalíciós partnerek gyengesége és bizonytalansá- ga tette lehetővé az erőskezdő, a parlamenti demokrácia íratlan szabályait oly- kor ignoráló centralizációt.¹

A magyarázatok sorába tartozik a magyar társadalom általános állapota is. A politikusok iránti bizalom szintje alacsony, a közvélemény-kutatási eredmé-

¹ Ennek a jelenségnek a kormány és a parlament erőviszonyaira vonatkozó elemzését lásd Ilonszki–Jáger, 2009.

nyek szerint a válaszadók kb. 75%-a nem bízik a politikusokban. Paradoxon, hogy a választók a pártok szimbolikus üzenetei iránt fogékonyak, s nem programjuk vagy éppen kormányzati teljesítményük alapján ítélnék. A politikai törésvonalak befagytak, a szavazói volatilitás 2006-ban 9,0 volt – szemben az 1994-es 25,8 és 1998-as 31,7 értékkel. Ezzel a 2006-os aránnyal szinte pontosan ugyanazon a szinten állunk, mint az évszázada megalapozódott svéd politikai aréna (Mainwaring–Zoco, 2007). Ez a választói háttér (és a gyenge civil társadalom) adja a blokkosodás, a „mi és ők” típusú politizálás alapját.

Állításunk egyik sarkpontja, hogy az ellenséges stílus és a kooperáció hiánya ellenére a politikai elitnek mégis közös az érdeke a jelenlegi állapot, intézményi helyzet és politikai hangulat fenntartásában, mégpedig azért, mert élvezik ennek a helyzetnek az előnyeit. Bár régóta folyik a szó a választási rendszer és ennek részeként legalábbis a parlament létszámának megváltoztatásáról, a nagy pártok előnye és a klientúra érdeke ezt megakadályozza. Az eredeti szabályozásba beiktatott módosítások is az ilyen típusú előnyökről szólnak. 1993-ban a parlamentbe való bejutáshoz szükséges érvényességi küszöb megemlése garantálta, hogy új kihívók ne veszélyeztessék a bennlévőket. 1994-ben a helyi politikai funkciók összeférhetővé váltak a parlamenti mandátummal, és bár ez kezdetben az utódpártnak jelentett előnyt, mára mindkét politikai oldalnak hasonló módon „szolgál”: plusz és áttekinthetetlen erőforrásokkal, bizonytalan érdek- és felelősségi viszonyokkal (Várnagy, 2008). Jelenleg a parlamentben a képviselők kb. egyötöde egyúttal polgármester is, ezen belül szinte ugyanolyan arányban a két nagy frakcióban.

Ennek következményei a pártfinanszírozásban is érződnek: közvetlenül megjelenő erőforrásokban és közvetetten, az üzleti érdekekkel való helyi és országos összefonódásban. A többes mandátum pénzügyi védernyőt emel mind az egyes politikus, mind pártja fölé. És ez nem pusztán „pénzügyileg”, hanem a demokrácia értékei szempontjából is aggályos: becementezi az elitet pozícióiba, korlátozza az elitcirkulációt, aminek egyik nyilvánvaló bizonyítéka a magyarországi képviselői elit példátlanul alacsony szintű, jelenleg 30% alatti cserélődése (Ilszki, 2008).

Szakértői vélemények szerint a tényleges kampányköltségek a törvényben megszabott és a pártok által bevallott értéknek többszörösét teszik ki – politikai következmények nélkül. Nem lehetnek kételyeink, hogy a kampányfinanszírozás az illegális pénzügyi tranzakciók és a korrupció melegágya. Ilyen körülmények között a politikai elit, amelynek választott és felelős pozíciójából következően ez lenne a feladata, nem kérheti számon az üzleti köröktől, vállalkozóktól, hogy miért minimális bevételek után adóznak, miért laza a bizonylati fegyelem, de a társadalom egyes csoportjaitól sem, hogy mi áll a látványos meggazdagodás és az adóelkerülő ügyeskedések háttérében (Báger-Korbuly, 2006, Semjén–Szántó–Tóth, 2001, Krekó–P. Kiss, 2007, Szántó–Tóth,

2008) Összehasonlító vizsgálatok szerint a magyar iskolákban nagyobb arányú a család a vizsgákon, mint másutt, és általában következmények nélküli is (Sándor, 2005).

Nemcsak a kormányzat legmagasabb szintjein vannak jelen az üzletemberből lett politikusok (mint a két utóbbi szocialista miniszterelnök), de a képviselők jelentős aránya is szoros üzleti kapcsolatokkal rendelkezik. Ez ugyan nem példa nélküli: a nyugat-európai demokráciákban az 1990-es években kb. 11,5% volt az üzleti háttérű képviselők aránya. Nálunk a 2006-os országgyűlésben ennél valamivel magasabb a vállalkozók és közel 20% a menedzserek aránya (Kurtán–Ilonszki, 2008). Ez az arány a magyarországi esetben szinte a nulláról ugrott fel a mai szintre, tegyük hozzá, hasonlóan a többi közép-európai poszt szocialista országhoz (Ilonszki–Edinger, 2007). Ezekre az összehasonlító szempontokra is figyelemmel megállapítható az oligarchizálódás jelensége (Kets de Vries et al., 2004, Hoffman, 2002, Lengyel, 2007), bár a magyarországi milliárdosok nem annyira gazdagok és nincsenek olyan sokan, mint külföldi társaik, vagy mint a Magyarországon domináns pozícióba került nemzetközi üzleti csoportok.

POLITIKAI ELIT, VEZETŐI TÍPUSOK, KÖZÜGYEK

1. Sportemberek, üzletemberek és államférfiak

Ha felismerjük a politikai elitek sokszínűségét, az elitek és vezetőik közti disztinkció szükségességét, úgy az is világossá válik, hogy a vezetők személyes jellemzői fontos tényezői a demokratikus politikának, Kelet-Európában csakúgy, mint másutt (Higley–Pakulski, 2007). A vezetők személyiségjegyeit és stílusát régtől fogva kutatja a társadalomtudomány (Bryman, 1996, Seligman, 1950, Jung–Avolio, 2000), nem említve most külön a legalábbis Carlyle-ig, vagy egyenesen Plutarkhoszig visszanyúló történetírói hagyományt. A politika perszonalizáltsága hozta felszínre ismét a weberi vezérdemokrácia fogalmát is (Csizmadia, 2006, Körösenyi, 2005).

Lehetséges, hogy a vezetői stílusjegyek azonosításában Higley és Pakulski nyomán (Higley–Pakulski, 2007) a rókák és az oroszlanok Machiavelli és Pareto által alkalmazott karaktertipológiájához kellene visszanyúlnunk. Úgy véljük azonban, hogy a vezetői magatartástípusok számbavételét közelebből is kezdhettük. Mivel a kormányfőnek üzletemberi, az ellenzék vezérének pedig sportemberi múltja és affinitása van, érdemes megvilágítani, hogy mik a különbségek és hasonlóságok a sportemberek, az üzletemberek és az államférfiak között. (Paretói értelemben a sportemberek talán inkább az oroszlanokhoz, míg az üzletemberek a rókákhoz állnának közel. Ámbár maga Pareto mind a politikusok, mind az üzletemberek soraiban felfedezni vélte mindkét típust.)

A sportemberek, üzletemberek és államférfiak közti hasonlóságok nyilvánvalóbbak, mint a különbségek. Mindhármukban erős a győzni akarás, a belülről irányítottság, a sikerorientáció és az elhivatottság, a dominancia vágya. A gyorsan változó körülményekhez való alkalmazkodás, az improvizált hatékony válaszadás képessége ugyancsak közös jegyüknek tekinthető. Vannak azonban jelentős különbségeik is. Sportja válogatja, de történetesen a futballista inkább csapatjátékos, míg az üzletember inkább individualista. A sportember keményen edz és felkészül, hogy csúcsformába kerüljön, mikor arra szüksége van, az üzletember legfontosabb képessége – miként azt Schumpeter nyomán Kirzner megfogalmazta (Kirzner 1973) – inkább a figyelem, az éberség, az új kombinációk megragadásának képessége, tehát némiképp az új iránti nyitottság. Ezek nem pusztán a sportember és az üzletember hagyományos kliséi, hanem eltérő politikai eszközöket és szemléletmódokat is jelölhetnek. A Berlusconi-től kölcsönzött „Hajrá Magyarország!” szlogen másként működik és másfajta társadalomképet implikál, mint az egykori gazdasági miniszter víziója, aki az ország működését egy vállalatéhoz hasonlította.

Az államférfinak – nem kívánjuk idealizálni ezt a szerepet, de úgy véljük – ezekkel szemben a legfontosabb tulajdonsága az, hogy inkább szintetizálni és integrálni képes sokfajta eltérő érdeket, olyan jelzéseket ad, amelyek konzisztens gondolkodásra és magatartásra, tehát egyszersmind a szavak és a tettek egységére utalnak, ami mérsekelheti azokat, akik másfajta irányt választanak. Az államférfi szilárd és megingathatatlan az értékválasztásaiban, s ugyanakkor tud gesztusokat tenni a közös célok érdekében, s képes kompromisszumokat teremteni a divergáló érdekek között. Ebben az értelemben sem sportemberünk, sem üzletemberünk nem államférfi.

Arra is kell gondolnunk, hogy e két image negatív konnotációi ugyancsak beszűrődhetnek a politikai gesztusokba. Ahogy a gyűlöletbűnözésnek teret adó footballhuliganizmus a sportteljesítményekkel fordított arányban nő, ugyanúgy kaphatnak teret a politikai vetélkedésben a populista gesztusok a parlamenti párbeszéd helyett. Ahogy a gazdasági feltételek szorítása nő, úgy nő a kísértés arra, hogy a költségvetési kiadásokat manipulálják, nem sokban különbözve attól, ahogy az adóelkerülő vállalkozók viselkednek. Tegyük hozzá: nem szükségszerű, hogy e negatív sztereotípiák áthassák a sportéletet és az üzleti életet, itt és most azonban elválaszthatatlanul keverednek velük. A sportember és az üzletember szerepe végső soron különbözik az államférfiétől. Nem csupán a léptékben, hanem abban különbözik, hogy az utóbbi integritást sugároz és integrálni képes. Aki a saját csapata győzelmét, vagy a hatékonyságot tekinti végcélként, az rendelkezhet ugyan jó sportemberi és üzletemberi kvalitásokkal, de szem előtt téveszti az államférfi alapvető küldetését, a jelen és jövő generációk biztonságának és jólétének maximalizálását. Az ellenfél végéig való gyötrése jó tulajdonsága lehet a sportembernek, az ügyeskedésbe

hajló rábeszélőképeség az üzletembernek, de egyik sem előnyös vonás egy államférfi számára. Bibó István igencsak turbulens társadalmi időben az elit szociális érzékét tárgyalva arra jutott, hogy a legnagyobb felelősség nem a pusztá jótékonykodásban, hanem abban rejlik, hogy a vezetők milyen viselkedésmintát kínálnak (Bibó, 1942).

2. Tranzakcionális és transzformatív vezetés

Harminc évvel ezelőtt, nagyjából az új elitelmélet megjelenésével egy időben James Macgregor Burns érdekes elméletet fejtett ki a politikai vezetők kapcsán (Burns, 1978). Ennek legfontosabb eleme kétfajta politikai vezető elhatárolása volt. Az egyik az a vezetői típus, aki tárgyal, s számításba veszi a követők akaratát, ezt hívta Burns „tranzakcionális”, vagy „tranzaktív” típusnak. A másik a transzformatív vezető, aki képes a követőket mobilizálni, és ennyiben Schumpeter úttörő, vállalkozó-újítójára emlékeztet. Burns transzformatív vezetője nem csupán forradalmak, hanem reformok idején is triumfálhat, s ez a vezető ideológiai, morális vagy intellektuális szívósságának, vagy még inkább heroizmusának köszönhető, ahogy szimbolikus megoldásokat kínál egy láthatóan akut társadalmi problémára. A transzformatív vezetés fogalma közel áll Weber karizmatikus vezetőjéhez, aki a bátorság, önzetlenség, elhivatottság tulajdonságaival van felruházva. Ezzel szemben a tranzaktív vezetőt inkább a pragmatizmus, az alkuképeség, a lehetőségek iránti figyelem, a kölcsönösen előnyös megoldások feltalálása, s a tárgyalópartnerek meggyőzésének képessége jellemzi (Burns, 1987. 169. kk.).

A reformereknek szükségük van transzformatív képességekre, de szükségük van másfajta képességekre is. A transzformatív vezetőknek egyebek közt komoly társadalmi bizalmatlansággal kell szembesülniük a reformok során, ezért olyan példát kell kínálniuk, mely szavatolja, hogy céljaik elérése érdekében tartózkodnak a nem megengedett eszközök használatától. Sokfajta részlettel kell foglalkozniuk, nemcsak a legfontosabb alternatívákkal, együtt kell mozogniuk a trendekkel, miközben szem előtt kell tartaniuk a szignifikáns változások iránti elhatározást.

A transzformatív és tranzakcionális vezetők közti distinkciót számos empirikus tanulmányban fejlesztették tovább (Bryman, 1996). Ezek szerzői arra jutottak, hogy a transzformatív vezető inspirációt, egyéni figyelmet, intellektuális érdeklődést képes kelteni a követőkben. A tranzakcionális vezetők ezzel szemben inkább a követők jutalmazására s az egyéni vezetői készségekre támaszkodtak. A tanulmányok azt is bizonyították, hogy a két típus empirikusan teljesen eltérő, de nem zárják ki egymást, s lehetnek helyzetek, melyekben mindkét vezetői készségcsoportra szükség van. A transzformatív és tranzakcionális vezetői típus közti distinkció, úgy véljük, egészében provokatív és megvilágító erejű lehet, ha olyan konkrét politikai feltételekre alkalmazzuk

őket, mint amilyenekkel Magyarországon, s esetleg másutt Kelet-Európában az elmúlt években találkoztunk.

Nem véletlen talán, hogy a hazai politikatudományban javaslat született a perszonifikáció és perszonalizáció elhatárolására (Kiss, 2003). Az előbbi a követők értékeinek és érdekeinek megtestesítését jelöli, míg az utóbbi azt az állapotot, amikor a vezető személyisége dominálja a pártot. Nem haszontalan végiggondolni, hogy a magyar politikai turbulencia egyik forrása nem az-e, hogy a felső vezetés túlzottan perszonalizált, s kevésbé perszonifikált. Vagy Burns terminusaiban, hogy a vezetők túlzottan transzformatív, s túl kevésbé tranzaktív jegyeket hordoznak, miközben transzformatív kapacitásukat az ellenfél támadásai és saját megnyilatkozásaik egyaránt gyöngítették.

E fogalmakat a magyar politikára alkalmazva valóban a transzformatív vezetői típus dominanciájával szembesülünk. A transzformációs diskurzus a hatvanas évek reformgondolkodásában gyökerezik. Az értelmiségiek erre a beszédmódra szocializálódtak, s ez a jelek szerint keresztülmetszette azokat a választvonalakat is, amelyek az államszocializmus támogatói és az ellenzék között húzódtak. Mint KISZ-vezető, a nyolcvanas években Gyurcsány Ferenc ugyancsak ehhez a transzformációs beszédmódhoz alkalmazkodott. Kormányának két prominens tagja ugyancsak ebből a milióból került ki. Gyurcsány Ferenc megnyilatkozásait olvasva világossá válik, hogy ezek szenvedélyes és olykor túlzó megnyilatkozásai egy transzformációs törekvésnek. E törekvések időszerűnek tekinthetők egy olyan transzformációs periódusban, amelyben az egészségügy, a nyugdíjrendszer, az oktatás elosztórendszerei, s maga a költségvetés alapvető változásokat igényelnek, miként több kelet-európai országban is (Bozóki, 2007). Gyurcsány transzformációs szenvedélye azonban kritizálható azon az alapon, hogy nem arányosan tranzakcionális is. Miniszterelnökként Gyurcsány Ferenc és Orbán Viktor egyaránt képtelennek bizonyult arra, hogy megfelelően kombinálja a transzformációs és tranzakciós politikát. A transzformatív, s különösen a karizmatikus vezetői tulajdonságok megléte vagy hiánya túlzott hangsúlyt kap a hazai politikában, s ez elhomályosítja a másfajta vezetői készségek iránti igényt.

Ideális esetben a politikai változásoknak egybe kell csengeniük a társadalmi igényekkel és reményekkel, s ezeket a reményeket kell politikai eredményekre fordítaniuk. Azonban az az erős hit, hogy az alapvető változásokat a közvetlen társadalmi igények ellenére kell végrehajtani, integráns része a magyar politikai vezetők gondolkodásának. „Nem a békákat kell kérdezni, ha le akarjuk csapolni a mocsarat” – idézte a volt gazdasági miniszter a mondást, s ez a politikai krédó olykor megfelelkezik annak nyilvánosság előtti tisztázásáról, hogy miért kell a mocsarokat lecsapolni. Ha a transzformációs vezetés a társadalmi várakozások és remények figyelmen kívül hagyásával társul, ez nem ígéretes recept a demokratikus politika számára.

ROSSZ KÖRÖK

A magyar elit a kerekasztal-megállapodások előnyeit és hátrányait is megtapasztalta. Úgy tűnt, hogy e megállapodások egy tartós elitkonszenzus alapjául szolgálnak. Azóta azonban kiderült: az elit viselkedésének számos olyan eleme van, amely hozzájárul a válsághoz, s ahhoz, hogy a terjedő populáris radikalizmus a demokratikus konszolidáció akadályává váljon. Először is, a versengő pártelitiek a rövid távú politikai előnyökre törekedve belecsúsztak az *ígéretés és túlköltekezés spiráljába*. A költségvetési hiány az elmúlt években a magyar gazdaság kulcsproblémájává vált (Ehrke, 2006). Reálterminusokban a magyar gazdaság nem volt rossz állapotban, két monetáris vonatkozásban azonban igen problematikus volt: az államadósság és a költségvetési hiány tekintetében (Bartha, 2006; Martin, 2006). Az államszocializmusból megörökölt, majd a demokratikus átalakulás során hullámzó bruttó államadósság a GDP kétharmadára rúgott, ami történelmileg nem egyedülállóan magas, de ma Európában a legmagasabbak közé tartozik. Az azóta csökkenő éves költségvetési hiány pedig, a maga 2006-os 9%-ával a legmagasabb volt az EU-ban, de nem volt precedens nélküli ez sem, hiszen az olasz, görög és svéd költségvetési hiány néhány évvel azelőtt meghaladta ezt a szintet (Kopint-Tárki 2007; OECD 2005, 2006, 2007).

Fontosabb azonban itt az arányoknál és mértékeknél az, hogy az államadósság és a költségvetési hiány újratermelődése jórészt a politikai ígéretek konzekvenciája. A választási kampányok során a pártok további engedményeket ígértek győzelmük esetére. Ez természetesen nem egyedülállóan magyar jelenség, mindazonáltal súlyos probléma, mivel itt a megörökölt államadóssággal és a megörökölt második gazdaságbeli viselkedésmintákkal, a széles körben elterjedt adóelkerüléssel és a korrupciós gyakorlattal fonódik össze. A választások közeledtével egy hamis „gondoskodási kényszer” uralkodik el az elit ígéreteiben, s ezzel párhuzamosan nő a választók hiszékenysége is. Ezt a mozgást minden választási ciklus során megfigyelhettük, aminek beszédes jele, hogy az ígéretek hallatán a népesség életszínvonal-várakozásai növekszenek a választások előtt, majd a választások elmúltával a felfokozott várakozások ismét gyorsan csökkennek.

Kapcsolódó jelenség a *hétköznapi élet és a szakmai kérdések átpolitizálása*. Mára külön jobb- és baloldali lapjaik vannak a méhészeknek, a sporthorgászoknak, a díszmadár- és kutyakedvelőknek. Nem ritka, ha lakógyűléseken a tulajdonosok a közös költségek és egyéb praktikus kérdések megvitatása helyett politikai címkézéssel vonják kétségbe egymás véleményét. A politikai identitás átszövi a munkahelyek világát és veszélyezteti a szakmaiságot. Egyre gyakrabban merül fel, hogy vezető jogászok, újságírók és médiavezetők nem szakmai kompetenciájuk, hanem a pártok közötti alkuk révén kerülnek kiválasztásra. A politikai ideológia beszívárog azokba az intézményekbe is, amelyeknek

az alkotmányosság biztosítása a feladata. Mind az Országos Választási Bizottságot, mind pedig az Alkotmánybíróságot is erős kritikák érték a politikai involváltságból adódó hibás döntések miatt.

Ezekon, s más területeken is, a pártrivalizálás megosztja a társadalmat, behatol a családok, barátok, szomszédok közé. A közéleti kérdések józan és mérlegelő megvitatása egyre ritkábbá válik. A hétköznapi baráti viták igen kevésé emlékeztetnek a Ronald Inglehart által leírt kognitív mobilizációra, mivel tele vannak a médiából átvett előítéletes és szélsőséges politikai címkézésekkel. A magyar politikai vezetők megadják ennek az alaphangját, amikor az érzelmenteli politikai diskurzus nyelvét intonálják, vetélytársaikat sötét múltú, hazug árulókként és baljós jövőjű diktátorokként festve le. A túlfűtött pártpolitikai viták léte természetesen nem magyar sajátosság, de mélységeit és kiterjedtségét tekintve kevés hasonló akad Európában, kivéve talán a Kaczynski-vezetés alatti lengyel társadalmat. A politikai elit nem pusztán abban marasztalható el, hogy nemtelen eszközökkel igyekszik ellehetetleníteni az ellenfelet, hanem abban is, hogy végzetesen szembeállítja a társadalmi csoportokat egymással egy fikció, az elvakult politikai hitvallás kedvéért, s megkérdőjelezi az ellenfél nemzeti identitáshoz való jogát, vagy a szándékainak tisztességét.

A biztonságihiány és a bizalomhiány egymást erősítő hatással lép fel. Az emberek félnek a radikalizálódó közéleti jelenségek láttán, s ugyanakkor vissza is húzódnak a közéleti fórumokról: a radikalizálódás spirálja léphet fel, a többség passzivitása mellett a közéletben a radikális populista elemek nyerhetnek teret. A velük való versengésben a parlamenti politikusok hasonló gesztusokkal igyekeznek kifogni a szelet az utcai politizálás vitorláiból. A potyautas magatartás különös új legitimációs forrást nyer: „józan ember ebben a cirkuszban nem vesz részt”, mondhatják azok is, akik a felelős állampolgári magatartással járó kötelezettségeket el akarják kerülni.

Megint csak nem sajátosan hazai jelenség, de összefonódik a fentiekkel a *politika tabloidizációja*. A lényegét jól ragadta meg Kuncze Gábor, mikor azt mondta, hogy „a politika ma olyan színház, amelyben mindenki a saját közönségének játszik”. A média válik az előadások fő mediátorává, s a közönség szemében a média olykor legalább olyan fontos, mint a politikus, akinek az üzenetét közvetítené. A médiaszereplők leleplezőként, és tömegszórakoztatást szolgáló politikai viták impresszáriójaként tűnnek fel. Még az ideológiailag kiegyensúlyozottabb fórumok sem nagyon tudnak ellenállni az extremitások és szenzációk csábításának. Az eredmény a politikai tabloidizáció jól ismert formulája, mely a politikai versengést a hősök és gonosztevők közti küzdelemként jeleníti meg (Kiss, 2003; Mazzoleni–Schulz, 2002 [1999]). A politika tabloidizációja nem annyira a praktikus kérdések megvitatásáról, mint inkább a szimbolikus gesztusokról szól. Világos példája volt ennek a parlament előtti kordon elbontásának esete, ami történetesen egybeesett a reformkerekasztal- munkálatok megkezdésének bejelentésével. A média tele volt a kerítés elbontásával, a jogi

és morális aspektusok tárgyalásával, s a miniszterelnök reformokkal kapcsolatos bejelentése a margóra szorult. Nálunk a politikai szimbolizmus és heroizmus túlzottan gyakran gyűri maga alá a pragmatizmust és a szakmai kérdéseket. A liminalitás és az átmenet megteremti a maga ügyeskedőit és prófétáit, miként ezt magunk is tapasztaljuk (Hankiss, 2007).

Egy további megfigyelhető jegy a *politikai kettős beszéd* normája, ami növekvő mértékben elválasztja egymástól az elit- és közbeszédet. Természetesen vannak és lehetnek specifikus vonásai az eliteken belüli kommunikációnak, amelynek olyan komplex tényekkel és érvekkel is szembesülnie kell, amelyek a közvélemény számára mérsékelten érdekesek, vagy nem könnyen érthetők. A kettős beszédben nem a lépték, hanem az irány a lényeg. Az, ha az elit egy prominens tagja befelé feketének állít be valamit, amit korábban fehéreként kommunikált a közvélemény felé.

További veszélyeket hordozó jelenség az elit viselkedésében, hogy *megkérdőjelezi az ellenfelek legitimitását*. A „hazugokkal nem állunk szóba” hozzáállás nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen az elitkonszenzus fenntartásával. A politikai ellenfelek integritásának megkérdőjelezése messzebbre nyúló negatív következményekkel járhat a demokratikus elitizmus működőképessége szempontjából, még ha a rövid távú pártpolitikai céloknak megfelelhet is. A demokratikus elitizmus alapvető előfeltétele, hogy a résztvevők elfogadják egymás legitimitását, s ha ezt ismételten, rutinszerűen megszegik, ez aláássa a demokratikus intézmények konszolidációját. A politika mediaticizációjával kombinálva ez a fajta szabályszegés jelentősen hozzájárulhat a közélet hanyatlásához. A parlamenti képviselők gyakran érvelnek úgy, hogy nem a szemben álló politikai csoport, hanem annak vezetője az, akinek legitimitását megkérdőjelezzik. Azonban a perszonalizált politika légkörében ezek a jelenségek összemósódnak, s a vezető legitimitásának megkérdőjelezése egyszersmind a tábor megkérdőjelezését is jelentheti. Csakugyan van ennek is nyoma: 2007 márciusában az egyik Fidesz-vezető azt nyilatkozta, hogy Gyurcsány beszéde óta tudható, a szocialisták akkor is hazudnak, ha kérdeznek (Magyar Nemzet, 2007). Az elitkonszenzus feltételeit kétségbe vonó gesztusok akarva-akaratlanul hozzájárulhatnak a populista indulatok felfűtéséhez. A „fizessenek a hazugok” típusú jelszavak, amelyek a „fizessenek a gazdagok” populista érzelmeket visszhangozzák, ugyancsak összeegyeztethetetlenek az önkorlátozó és mérsékelt politikai versengés feltételeivel.

A magyar politikai elitek úgy viselkednek, mintha nem mentek volna keresztül a kerekasztal-tárgyalásokon és az EU-csatlakozás tárgyalásain, mintha nem tartoznának az elithez, amelyet közösen elfogadott és megkülönböztetett viselkedési normák irányítanak. Az államférfiúi magatartás ritka, s ez aligha válik hasznára a demokratikus konszolidációnak. Mint említettük, egy konszolidált demokráciában igen szokatlan lenne, hogy egy kiemelkedő vezető hiperbolikus és sokkoló, a gazdasági problémákat eltúlzó zártkörű beszédet

intéz párttársaihoz, amelyben éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit néhány hete a választási kampányban a szélesebb közvéleménynek mondott. Kétségbe vonni az ellenfél szellemi egészségét, ami ugyancsak megtörtént, hasonlóképpen nem szolgálja a politikai kultúra és a közvéleményben élő elitkép javítását.

A fondorlatosság elemei jelen vannak minden politikai kultúrában. Azonban nálunk bizonyosan hátráltatják a konszolidációt, s úgy tekinthetünk rájuk, mint jelzésekre, amelyek a színlelt demokrácia felé mutatnak. A magyar politikai elitek a konszolidált és a színlelt demokrácia választójárához érkeztek.

KÖVETKEZTETÉSEK

A populista tendenciák bátorítása, a transzformatív elemek túlsúlya, a politika perszonalizációja és tabloidizációja, a hétköznapi élet és a szakmai kérdések átpolitizálása, az ellenfelek legitimációjának megkérdőjelezése, eltérő irányú üzenetek küldése a köz és az elit számára, a közpénzek nem transzparens felhasználása, a széles körben elterjedt adóelkerülés és normaszegés – a magyar demokratikus elitizmusnak ezekről a zavaró aspektusairól ejtettünk szót. Azért különösen kirívóak ezek nálunk, mert rosszul működő intézményekkel és alacsony bizalmi szinttel társulnak.

Felvethető érvelésünk ellen, hogy a magyar válság sajátosságait specifikus okokban kell megjelölni, nem olyan, zömmel másutt is előforduló jelenségekben, mint amilyenekre a fentiekben többnyire utaltunk. Ezzel az érvvel nem értünk egyet. Lehetséges ugyanis a többnyire mindenütt jelenlévő okok olyan mértéke, s olyan konstellációja, ami az elitek és vezetők sajátosságaival összefonódva sajátos válságtüneteket eredményez. Nem állítjuk, hogy minden fentebb említett jelenség logikusan következik a másikból, hogy összefüggenek, bár néhányuk összefüggései mellett szólnak érvek. Párhuzamos jelenlétük is elegendő azonban ahhoz, hogy az intézményi átalakulás, a biztonság- és bizalomhiány feltételei között válsághoz vezessenek. Elméleti szempontból megfontolandó, hogy a magyar működési zavarok a demokratikus elitizmus működésének gyenge pontjait világítják meg. Hajlunk erre a következtetésre, nem elvitatva azonban, hanem kritikusan mérlegelve a magyar elit hibáit.

Az egyik elitelméleti tanulsága vázlatos vizsgálódásunknak az lehet, hogy érdemes az elit szerkezete mellett a működési mechanizmusokra és az elit magatartásmódjára is figyelmet fordítani. A konszenzuálisan egységes elit szerkezete kellően tág ahhoz, hogy az alapnormák hallgatolagos vagy explicit elfogadása mellett is sokféle magatartást mutasson. Végére is az eliteket mindenkori a konszenzus és a kompetíció kettőssége jellemzi, s ha a magatartásokra és működési mechanizmusokra irányítjuk a figyelmet, lehetséges, hogy jobban sikerül megragadnunk az átmeneteket. Adott esetben az elit fragmentá-

lódásának folyamatát, vagy azokat a mechanizmusokat, amelyek útját állják a bomlási folyamatnak. Az eliten belüli egyenlőtlenségek nagyobb figyelmet érdemelnek, mivel a demokratikus elitizmus perspektívája túlzottan is egyenmően kezeli az eliteket. Realisztikusabb súlyozás szükséges az eliteken belül, ha a pártelitek, adminisztratív és üzleti elitek s más elitcsoportok reális befolyását kívánjuk megismerni. Az újonnan formálódó demokráciákban különös súlya lehet az üzleti elitnek a politikán belül, sikeres üzletemberek válhatnak politikussá, s felső szintű politikusok akkumulálhatnak jelentős üzleti vagyont. Az újonnan a politikai vezetésbe emelkedettek viselkedése jelentősen különbözhet attól, amit a politikai praktikákat fokozatosan elsajátító, s fokozatosan emelkedő elitek esetében tapasztalhatunk.

Továbbá a demokratikus elitizmus túlzottan hajlamos az intézményi változatosság negligálására. A modern demokráciák a reprezentáció alapintézményére épülnek, amiben a pártok játsszák a választási és parlamentáris kulcs szerepet. De az, hogy hogyan szerveződnek a pártok, s mennyire elszámoltathatók az általuk formált kormányok, jelentősen változik időben és országonként is. Hasonlóképpen, az elitek megállapodásának széles skálája lehetséges, s ami elitmegállapodásnak tűnt, arról kiderülhet, hogy csupán átmeneti kompromisszum volt.

A demokratikus elitizmus nem disztingvál kellőképpen a politikai elit, mint csoport, és a mindenkori vezetők között. Az elitek és vezetők közti különbségtevése analitikus jelentőséggel bír a perszonalizált politika időszakában. A vezetők tevékenysége mindenkor az elitek szerkezetéhez és viselkedésmintáihoz kötődik, ez azonban nem meríti ki a lehetséges szociológiai magyarázatok körét. Nem csupán a vezetők igényelnek nagyobb figyelmet, hanem a vezetők különböző típusai, ezen belül különösen az államférfiúi kvalitások és a tranzaktív vezetői típus sajátosságai.

Ami a hazai vonatkozásokat illeti, fel kell tennünk a kérdést: bízhatunk-e abban, hogy átmeneti problémáról, adaptációs, tanulási gondról van szó, s az elitek levonják a megfelelő következtetést? Vannak erre utaló jelek. A politikai diskurzusban megjelent a négyéves ciklusokon átívelő stratégiai kérdések megvitatásának igénye. Megjelent az önkritikus reflexió hangja is, mely a politikában oly ritka nálunk. A pénzügyi válság feltételei között az elit korábban nem kommunikáló frakciói tárgyalni kezdtek egymással, s bizonyos ellenségesnek vélt külső akciók megítélésében egységes álláspontra is jutottak. Látni kell ugyanakkor, hogy mindez nem azonos az elitkonszenzussal, ami pozitív tartalmú és az elit hallgatólagos magatartásszabályait érinti. Amit 2008 végén tapasztaltunk, az inkább negatív szerkezetű, közös eleme a válságra adott válaszreakciókban rejlik. Ha innen nézzük, azt kell mondanunk, hogy a válság nem egyszerűen pénzügyi természetű, hanem sokkal súlyosabb: a demokratikus konszolidáció esélyeit érinti. Az elitek és a vezetők nem pusztán politikai akaratok érvényesítése, s az intézmények működése révén be-

folyásolhatják a közéletet, hanem – olykor kevésbé tudatosítva – magatartás-mintáik révén is.

A másik lehetséges gondolkodási irány, amire utalni szeretnénk, talán még fontosabb: milyen a nemzeti és a szupranacionális elitnek viszonya, miként formálódik ez a hatalmi tér, és milyenek a játékszabályai? Vannak-e a szupranacionális elitnek jogosítványai, s van-e késztetése és világos víziója a normák betartatását illetően? Ettől nem teljesen független (mert a nemzetközi összefüggésekre irányítja a figyelmet), hogy a rendszerváltás folyamatát is ebben a kontextusban érdemes vizsgálni, amellet, hogy a nemzeti elitnek belső viszonyainak alakulását kísérvük nyomon. Van a hallgatólagos elitkonszenzusnak egy olyan eleme, amelyet eddig még nem érintettünk. A magyar eliten belül nincsenek számottevő ellentétek az európai integráció pozitív megítélését illetően. Összehasonlító kutatási eredmények újabban ugyanakkor arra is utalnak, hogy nálunk a legkisebb az eltérés az elit és a népesség véleménye közt az EU-val kapcsolatos kérdésekben (Lengyel, 2008). Az egyébként igen nehéz feltételek között ez az eddig még kevésbé tudatosított, kivételesen kedvező adottság kapaszkodó, orientációs pont lehet a felbillent elitkonszenzus és a megroppant közbizalom helyreállítási kísérletei során.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- von Ahm, Thomas (2007): Demokrácia, vagy utca? *Politikatudományi Szemle*, No. 1: 113–128.
- Bartha Attila (2006): Megint a purgatóriumban, *Beszélő*, Vol. 11. No. 7.
- Báger Gusztáv–Andrea Korbuly (2006): *Anticorruption strategies within the competences of the supreme audit institutions in the European Union: Hungary*. R & D Institute of the State Audit Office, Budapest. www.eplc.gr/projects/projectsinfo.php letöltve 2007. 12. 03.
- Bibó István (1986 [1942]): Elit és szociális érzék. In: *Válogatott tanulmányok*, I. kötet, Magvető K., Budapest. 221–241.
- Bozóki András (2007): Hogyan reformáljunk? *2000*, 3: 3–12.
- Bruneau, Thomas–P. Nikiforos Diamandouros–Richard Gunther–Arend Lijphart–Leonardo Morlino–Risa A. Brooks (2001): Democracy, Southern European Style' in: P. Nikiforos Diamandouros and Richard Gunther eds. *Parties, Politics and Democracy in the New Southern Europe*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 16–82.
- Bryman, Alan (1996): Leadership in Organizations. In: S. R. Clegg–C. Hardy–W. R. Nord (eds.), *Handbook of Organization Studies*. Sage, London, 276–292.
- Burns, James MacGregor (1987): *Leadership*. Harper and Row, N. Y.
- Carothers, Thomas (2002): The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy* (13):1, 5–21.
- Csizmadia Ervin (2006): Politikai vezetők és politikai környezet I-II. *Politikatudományi Szemle* 2-3, 4.
- Döring, Herbert (2006): Party Discipline and Government Imposition on Restrictive Rules. In: Reuven Y. Hazan ed. *Cohesion and Discipline in Legislatures*, Routledge 147–163.

- Enyedi Zsolt–Lukas Linek (2008): *Searching for the Right Organization: Ideology and Party Structure in East-Central Europe*, *Party Politics* 14(4): 455–477.
- Ehrke, Michael (2006): *Magyarországi nyugtalanságok – A közép-európai csatlakozási válság szimp-tómája?* (Hungarian disorders – symptoms of Central-European accession crisis?) www.fesbp.hu letöltve 2007. 12. 02.
- Hankiss Elemér (2007): *Határhelyzet és átmenet*. 2000, 2: 3–15.
- Higley, John–György, Lengyel (eds.) (2000): *Elites After State Socialism: Theory and Analysis*. Rowman and Littlefield, Lanham.
- Higley, John (2007): *Elite and Leadership Change in Liberal Democracies*. In: *Elites in Central-Eastern Europe*. Friedrich Ebert Stiftung, Budapest.
- Higley, John and Jan Pakulski (2002): *Az erő az úr: a szeptember 11-e utáni világ politikai elitje*. *Századvég*, 4: 39–59.
- Hoffman, David (2002): *The Oligarchs. Wealth and Power in the New Russia*. Perseus. N.Y.
- Ilonszki Gabriella (2003): *Számít-e az elit folytonossága?* *Politikatudományi Szemle*, 2003 (XII), 4: 109–124.
- Ilonszki Gabriella and Michael Edinger (2007): *MPs in Post-Communist and Post-Soviet Nations: A Parliamentary Elite in the Making*. *Journal of Legislative Studies*, 2007(13), 1: 142–163.
- Ilonszki Gabriella (2008), *Rules, Norms and Stability Undermined*, in: Steven D. Roper-Janis Ikstens (eds.), *Public Finance and Post-Communist Party Development*. Ashgate, 129–142.
- Ilonszki Gabriella–Jáger Krisztina (2009): *Erős kormány – gyenge parlament? A törvényhozási kapacitás és törvényhozási teljesítmény politikai szociológiai összefüggései*. *Századvég*, 2009:1 megjelenés alatt.
- Inglehart, Ronald–Christian Welzel (2005): *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge U.P., Cambridge.
- Jung, Dong I.–Bruce J. Avolio (2000): *Opening the black box: an experimental investigation of the mediating effects of trust and value congruence on transformational and transactional leadership*. *Journal of Organizational Behaviour* 21: 949–964.
- Karácsony Gergely (2006): *Árkok és légvárak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon*. In: Karácsony Gergely szerk. (2006) *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest: DKMKKA 59–103.
- Karácsony Gergely szerk. (2006b): *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest: DKMKKA.
- Kets de Vries Manfred F. R.–S. Shekshnia–K. Korotov–E. Florent-Treacy (2004): *The New Russian Business Leaders*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Kiss Balázs (2003): *Kampány és tabloidizáció. A perszonalizáció jelentősége*. In: Sárközy Erika–Schleicher Dóra (eds.) *Kampánykommunikáció*. Akadémiai K., Bp., 9–40.
- Kirzner, Izrael (1973): *Competition and Entrepreneurship*. Univ. of Chicago, Chicago.
- Kopint–Tárki (2007): *Economic Trends in Eastern Europe*. No. 1. May, Budapest, Tárki.
- Kornai János (2007): *Mit jelent a „rendszer-váltás”? Kísérlet a fogalom tisztázására*. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 54. No. 4: 303–325.
- Körösényi András (2006): *Mozgékony patthelyzet. Reform és változatlanság között: a politikai és alkotmányos alapszerkezet változásai 1990–2005*. *Politikatudományi Szemle*, 2006(1): 29–67.

- Krekó Judit–P. Kiss Gábor (2007): *Adóelkerülés és a magyar adórendszer*. MNB, Budapest.
- Kurtán Sándor–Ilonszki Gabriella (2008): Munka, foglalkozás, hivatás – a képviselői professzionalizáció több szempontú elemzése in: Ilonszki Gabriella szerk. *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Lengyel György (2007): *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lengyel György (szerk.) (2008): *A magyar elit és az EU. Képviselők és gazdasági vezetők az integrációról*. Budapest, Új Mandátum Kiadó (megj. alatt).
- Leopold Lajos (1988 [1918]): Színlelt kapitalizmus. *Medvetánc*, 2-3: 321–351
- Linz, Juan and Alfred Stepan (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. The Johns Hopkins University Press.
- Magyar Nemzet (2007) *Kiss Péter is Orbánnal foglalkozik*. Március 23., p. 2.
- Mainwaring, Scott and Edurne Zoco (2007): Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition. Electoral Volatility in Old and New Democracies. *Party Politics* 2007(13):2
- Martin József Péter (2006): Ördögi körök. *Beszélő*, vol. 11. , no 9.
- Mazzoleni, Gianpietro–Winfried Schulz (2002 [1999]): A politika „mediatizációja”: kihívás a demokrácia ellen? *Politikatudományi Szemle* 1-2: 135–155.
- O’Donnel, Guillermo and Philippe C. Schmitter (1986): *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. The Johns Hopkins University Press
- OECD (2005): *Economic Surveys*. Hungary. OECD, Paris.
- OECD (2006): *Factbook. Economic, Environmental and Social Statistics*. OECD, Paris
- OECD (2007): *Economic Policy Reforms. Going for Growth*. OECD, Paris.
- Offe, Claus (1996): Political economy: sociological perspectives. In Goodin, Robert E.–Hans-Dieter Klingemann (eds.) *A New Handbook of Political Science*. Oxford U. P., Oxford, pp. 675–690.
- Pareto, Vilfredo (2003 [1901]): *The Rise and Fall of Elites*. Transaction P. N. Brunswick
- Pareto, Vilfredo (1966): *Sociological Writings*. F. A. Praeger N.Y.
- Sándor Mónika (et al.) (2005): Competition in classroom: primary school teachers’ view in Hungary, Slovenia and the UK’. In A. Ross (ed.) *Teaching Citizenship*. London Metropolitan University. 111–117.
- Seligman, Lester G (1950): *The study of political leadership*. American Political Science Review, 4: 904–915.
- Semjén András–Szántó Zoltán–Tóth I. János (2001): *Adócsalás és adóigazgatás. Mikroökonómiai modellek és empirikus elemzések a rejtett gazdaságról*. Aula, Budapest.
- Szántó Zoltán–Tóth István György (2008): *Korrupciós kockázatok az üzleti szektorban*. BCE Korrupciókutató Központ, Budapest.
- Welzel, Christian (2002): Effective democracy, mass culture and the quality of elites: the human development perspective. *International Journal of Comparative Sociology* (43): 317–349
- Várnagy Réka (2008): Az országgyűlési képviselők helyi beágyazottsága in: Ilonszki Gabriella szerk. *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest, Új Mandátum Kiadó.